

AZ
I D E G E N S Z Ó K
H A S Z N Á L Á S M Ó D J A

*

Dr SZABÓ JÓZSEF

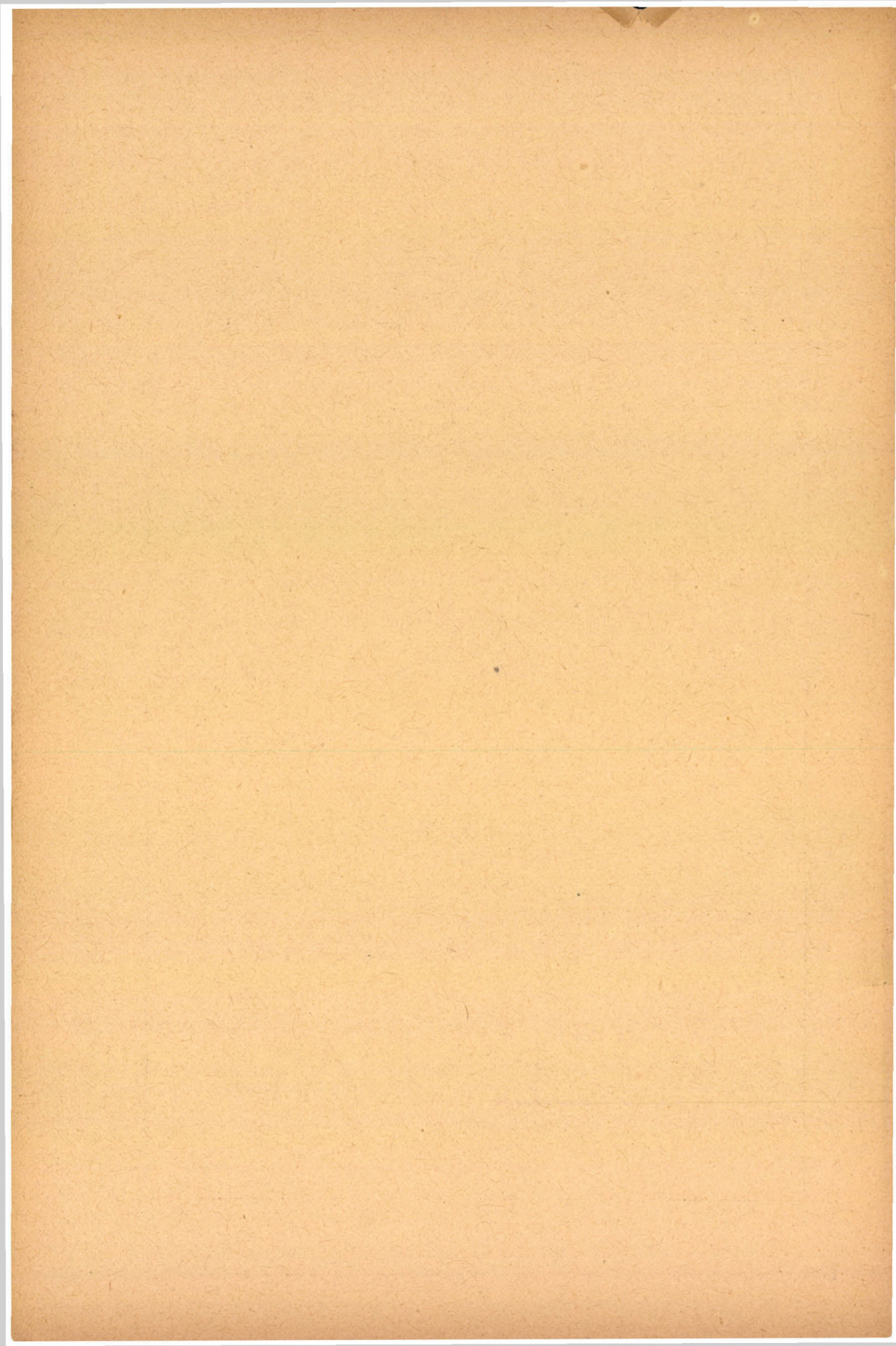
RENDES TAGTÓL

(ELŐADTA A III. OSZTÁLY ÜLÉSÉN 1891. OKTÓBER 19-ÉN)

A III. OSZTÁLY KIADÁSA

•••—••• Ára 30 kr. •••—•••

BUDAPEST
HORNÝÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA
1891.

AZ
I D E G E N S Z Ó K
H A S Z N Á L Á S M Ó D J A

*

Dr SZABÓ JÓZSEF

RENDES TAGTÓL

(ELÓADTA A III. OSZTÁLY ÜLÉSÉN 1891. OKTÓBER 19-ÉN)

A III. OSZTÁLY KIADÁSA

BUDAPEST
HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA
1891.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 311

LECTURE NOTES

BY

PROFESSOR

I.

A nyelv a gondolatok kifejezésének eszköze lévén, az eszmék változtával szintén változik. Korszakunkat különösen jellemzi az elmetermékenység és a szellemi élet nyilvánulásainak gyors közlése a Földgömb minden pontjáról, mi által a megszokott honi nyelvbe idegen szók, mondatok sőt szólásmódok nagy számmal és elutasíthatlanul jutnak be.

Az idegen szókat a közbeszéd csak úgy mint az irodalom **adoptálva** vagy **adaptálva** veszi be, hol azok különböző fokában meghonosodnak. Van azonban a jövevényszóknak más tere is, hol nem közhasználatuak, hanem valami szakkör számára állapíttatnak meg. Itt napról napra jobban érvényesül azon törekvés, hogy az ilyen tudományos, technikai stb. nomenklatura nemzetközileg állapíttassék meg: vagy úgy hogy az idegen tőszó maradván, csupán annak kezelése történjék a honi nyelv grammatikája szerint, vagy pedig úgy, hogy változatlanul vétessék be. Ilyenek rendszerint a história, a geografia nevei stb. A leiró biológiai tudományok latinus nomenklatúráját és terminológiáját csak futólag említem meg, mert ez mindenütt egyaránt adoptált kifejezésekkel él, melyek egészen latinusan kezeltetnek.

Emlékeztetésül nem tartom fölöslegesnek a mai használatból kijegyzett fontosabb **adoptált** szóknak jegyzékét adni, a melyek közül nagy rész változatlanul, kis rész magyarosan is iratik.

LATIN.

Aberratio	Allegoria	Archivum	Centrum
Absurdum	Aluminium	Asceta	Deficit
Actio	Amplitudo	Aspirans	Deformatio
Agens	Analogia	Autonomia	Delegatio
Agitator	Aquaeductus	Biographia	Denique

Diagnosis	Infamia	Obstructio	Reagens
Dialectica	Initiativa	Occupatio	Rector
Differentia	Intentio	Odium	Regeneratio
Dignitas	Jubilans	Omen	Regens
Disciplina	Jubileum	Orator	Restantia
Doctor	Jus	Organum	Rigorousum
Emancipatio	Legenda	Patina	Ritmus
Existentia	Mandatum	Petroleum	Senior
Fama	Mania	Plane	Sinus (cosinus)
Familia	Matrona	Plenum	Sistema
Fauna	Maximum	Plus (minus)	Stadium
Fatum	Minimum	Poeta	Studium
Figura	Medium	Polemia	Subordinatio
Flora	Memorandum	Positio	Talentum
Forma	Momentum	Posthumus	Traditio
Formula	Monographia	Prioritas	Turnus
Forum	Monopolium	Proba	Unicum
Functio	Monumentum	Problema	Utopia
Gloria	Municipium	Promotio	Vacuum
Harmonia	Museum	Protuberantia	Viaductus
Historia	Nihilista (ujkori)	Provenientia	Virtus
Humanitas	Nimbus	Provocatio	Vitalitium
Humor	Nuntium	Publicista	
Indicium	Nuntius	Publicum	sat.
Index	Objectum	Quartalitium	

NÉMET.

Hetz	Platz	Rukkol	Execiroz
Witz	Merkel	Masiroz	Muszáj sat. sat.

FRANCIA.

Affaire	Chic	Modern	Repertoire
Attaché	Clique	Monogramm	Salon
À propos	Cloture	Naiv	Scenerie
Aquarelle	Cocarde	Parlament	Soirée
Baisse (Hausse)	Cognac	Parvenu	Talon
{Bas relief	Contremine	Pavillon	Terrasse
{Haut relief	Deserteur (dezentor)	Perron	Toilette
Boudoir	Draperie	Plaçard (plakát)	Tricolor
Branche	Genre (kép)	Plastique (plasztika)	Tunique
Brochure	Grotesque	Première	Volant
Carrière	Guirlande	Programm	
Causérie	Menu	Renaissance	sat.
Causeur	Mètre (méter)	Rente	

ANGOL.

Bookmaker	Gentry	Meeting	Sport
Budget	Grog	Park	Steeplechase
Closet	Handicap	Platform	Strike
Club	Indemnity	Propeller	Toast
Dandy	Interview	Revolver	Training
Fesh	Jockey	Rum	
Gentleman	Lunch	Speech	sat.

OLASZ.

Alto	Dolce far niente	Prima donna	Tenore
Agio	Incognito	Quaterno	Terno
Ambò	Intaglia	Quinterno	Tombola
Arena	Influenza	Recitativo	Tufa
Ballerina	Medio	Regatta	Ultimo
Basso	Melodia	Siesta	Unisono
Brutto	Netto	Soprano	Valuta
Camea	Opera	Sporco	Villa
Casino	Partitura	Tara	
Cello	Pasquillo	Tarifa	sat.

SPANYOL.

Cortes	Eldorado	Matador
Desperado	Exaltado	Moderado sat.

OROSZ.

Steppe,	Tsernozem sat.
---------	----------------

Jelen értekezésemben az **adaptált** szókkal foglalkozom behatóbban, a melyeknek befogadása a magyar nyelvbe oly módon történik, hogy nemcsak a helyesírásnak, de bizonyos fokban a grammatikai kezelésnek kérdése is tekintetbe veendő.

Ez minden nyelvben előfordulván, nem tartom érdektelennek megfigyelni a haladottabb nyelvekben követett utat és módot, a melyen azok a megállapodottság nagyobb fokára értek, mint eddig mi. Teljes megállapodottság semmi élő nyelvben sincs, nem is lehet, az csak holt nyelv attribútuma. Az élő nyelv fejlődik szakadatlanul, minek folytán a helyesírás kérdése is állandóan fentartja magát; és bár a fejlődés konkrét menete minden nyelvben más, mert az ösvényt az egyes nyelvek saját geniusza jelöli ki, de másrészt vannak szabályok, melyek a fejlődést min-

denütt egyaránt lengik át, úgy hogy az emberi nyelv élettörvényeinek mondhatók.

Ilyen általános törvény a fonetika és mellette a takarékoság. A fonetika elve először az, hogy úgy írjuk a szót a mint azt a kimondáskor hangoztatjuk; másodsor hogy ugyanazon hangnak lehetőleg mindig ugyanazon írásjegye legyen, mi által azon eszményi cél megközelíthető, hogy a hallható beszéd látható beszéddé is váljék. A takarékoság elve az egyszerűsítés, hogy olyan betűt vagy szótagot, mely az értelemhez vagy a hangváltoztatáshoz nem járul, mint fölöslegest, elhagyjuk. Mind a két elv érintkezésbe jöhet az etimológiával meg a szókésszal. Az etimológia néha nem engedhet, másszor engedhet, fenmaradván a lexikografnak a szótárban fejteni ki a szófejtési nézeteket. A szokás olykor ingatag, a régi kimúl, támad uj, a mint az idővel a körülmények változnak; de esetleg makacsul tartja magát, ekkor zsarnok, és miután a nyelv fő rendeltetése, hogy azon magunkat megértessük, ha bizonyos szó bizonyos alakban már hagyományosan használtatik, az alig bolygatható.

Kinek jutna eszébe harcot izenni a *lecke* szónak, pedig bizony számon lehetne kérni, hogy miként lett a *lectio*-ból. Így vagyunk a *zsinat*-tal a *synodus*-ból, a *zsoltár*-ral a *psalmus*-ból, a *polgár*-ral a *Bürger*-ből sat.; megtermettek csakúgy mint a *vincellér* a *Winzer*-ből, *semencér* a *Schmelzer*-ből, a *himpellér* ki tudja miből.

Fonetikai tekintetben a nyelvek nagyon eltérnek. Némelyek szerkezete és írásmódja a fonetika követelményeinek jobban megfelel, másoké kevésbbé, de itt is vannak fokozatok. Az olasz, spanyol és saját nyelvünk a fonetikaiak csoportjába tartozik, a német valamivel kevesebbé; a francia nem, az angol legkevesebbé.

Az **olaszban** egyesek a fonetikának még az idegen vezetékeveket is áldozatul dobják. Elég legyen itt néhány oly ásványnévre szorítkozni, melyek jeles tudósok tiszteletére vannak elnevezve.

ACCHIARDI könyvében *)

Auina

Eulandite

Umboldtite

Edenbergite

BOMBICCI-nél **)

Haüyina

Heulandite

Humboldtina

sat.

Ilyen túlság az italianissimi-k részéről nem helyeselhető.

*

A **németben** már nagyobb a mozgalom a helyesírás kérdésében, de gyér egyesek purizmusai hajhászatát leszámítva, abból is a fonetika és a takarékoság elve emelkedik ki. ADELUNG (éppen úgy mint nálunk RÉVAI) már a múlt században mondotta: «Írj a hogy beszélsz». RAUMER már régebben mutatott reá a létező bajokra; ilyenek hogy némely betűnek több jelentése van: *s lesen* lágy, *erste, spielen* erős, sőt a közönséges kiejtés szerint valósággal *sch* hang; másrészt ugyanazon hang többféle írásjeggyel jelöltetik: ilyen a lehellési hang (*Hauchlaut*) *reinlich adlig*; a *t* hang meg van e következő szókban: *Heimat und Stadt That*. Az összetett betűjegyek *ts, cks, chs* az *Orts, Knicks, Achsel* szókban hasonlóak a *z* és *x* hangokhoz más szókban; az *f, v, ph* hangok igen közel állanak egymáshoz, úgyszintén az *eu* és *äu*. Az idegen szók helyesírása egészen szabálytalan... RAUMER felállította a helyesírás egységét, tétettek is kísérletek, de az eredmény az volt, hogy a német ortografia bizonytalanná vált. Hogy ennek véget vessenek, a főkollegium Hannoverában (1856), a tanárok Lipcsében (1857), a felsőbb iskolai tanárok Berlinben (1871) új helyesírási szabályokat adtak ki; 1876-ban pedig a porosz kormány hítt össze egy konferenciát Berlinbe «Zur Herstellung grösserer Einigung in der deutschen Rechtschreibung», végre a bajor és a porosz kormány 1879 és 1880-ban a hivatalos helyesírási szabályokat adták ki, melyeket csekély változtatással egyebütt is elfogadtak.

Ez nagy feltűnést okozott a közönségnél nem kevésbé, mint a sajtóban. A helyesírási egység érdekében elég lett volna az ingatag esetekben döntenit, de történt némely fontosabb vál-

*) Mineralogia della Toscana, Studj di A. d'Achiardi. Pisa, 1872.

**) Corso di Mineralogia, del Professore L. Bombicci. Bologna, 1878.

toztatás is; így az ezerekre menő igék *ieren ieren* végzővel ezután mind *ie*-vel volnának irandók: *stolzieren, inspizieren*; a *th*, mely bizonyos szókban mint *Zierat, Armut* már rég bizonytalan volt, ezután a kihangzásban (im Auslaut), valamint a *thum, thüm* végzőkben csak *t*-vel irandó, tehát *Glut, Not, Atem, Altertum Ungetüm, Teil, verteidigen*; ellenben megmarad *That, Thor, Unterthan*. A magánhangzó egyszerűen irandó ezen szókban *Ware, Schar*, de marad *Paar, scheel*; a gyakori *nisz* végző *nis*-nek irandó; a többes *Theorieen, Simpathieen* kettős *ee*-t kap, tehát nem *Theorien*; az *schst* hang írásánál az *s* kihagyandó, lesz tehát *wäscht* és nem *wäschst*. Az idegen szók helyesírásában a déli német némileg eltér az éjszakaitól, a mennyiben a latin *c* helyett nagyobb mértékben ír *z*-t: *Zivil, Zentrum*.

Ezen egészben nem tulságos újítások bizonyos oldalról oppozíciót keltettek, melyben még a Reichstag és Bismarck is részt vettek. Bismarck a hozzá tartozó hivatalnokoknak 1880-ban megparancsolta, hogy a régi ortografia mellett maradjanak. A tanítás és az irodalom azonban az újításokat felkarolta, sőt fokozatosan szaporította; de egyszersmind azon óhajtás is nyilvánult, hogy ily tág reformok ne ismétlődjenek. I. GRIMM, maga is egykori reformáló, de inkább históriai alapon, jól jegyzi meg «Veränderung üblicher Wortschreibung führt etwas Gewaltames und Störendes mit sich; niemand behelligt sich gern mit Kleinigkeiten».

*

A **franciának** sokkal nagyobb szüksége lévén a fonetikai írásmód érvényesítésére, itt a mozgalom élénkebb. BRÉAL egy értekezésében* a francia helyesírás újítókat három kategóriába osztja: mérsékelték, radikálok és revolucionisták.

A mérsékelték semmi szabályt sem kívánnak felforgatni, csak azt óhajtják, hogy a helyesírásban előforduló *s* nem indokolható furcsaságok maradjanak el. Ilyenek *chanceler* és a jelenben mégis *je chancelle*, míg *modeler*-nél megmarad *je modèle*; *contraindre a*-val, *restreindre e*-vel íratik, pedig az ige

* La réforme de l'orthographe française. Par M. Michel Bréal, de l'Institut de France. Revue des deux Mondes 1. dec. 1889.

ugyanaz. Ide tartozik azon 7 szó (*genoux, bijoux* stb.), melyek a többesben az általános *s* helyett *x* et vesznek fel; *deux, deuxième* rendes, de *dix, dizaine* rendetlen képzés; a participium szeszélye közmondásos: azt mondják így kell írni *la maison que j'ai vu construire* és *la maison que j'ai vue tomber*. Senki sem tudja, hogy miért nem maradhatna a *vu* mind a két esetben stb.

A radikálok azt tartván, hogy a francia nyelv írásmódja eddig nem oly tökéletes, hogy ne lehetne javításokat indítványozni, ennél fogva már a betűkön is akarnak változtatni. Például hozzák fel ezen szókat *eu* és *feu*, *en* és *bien*, *femme* és *dilemme*, vagy a következő szók hasonló hangzású végbetűit *faim, moyen, dessein* és *larcin*. Ugyanazon erős sziszegő 5 módon írva fordul elő: *santé, nation, race, scène, Bruxelles*, a gyenge sziszegő 3 alakban: *raison, lézard, sixième*. Következetlenség van ezekben is: *les portions* és *nous portions, négligent* és *ils négligent, expédient* és *ils expédient*. Az Akadémia a XVIII. században megváltoztatta az *y*-t *i*-vé a több tagú szókban mindenütt: *celuy, celui, essay, essai*, kivételt csak az adverb *y*-ben tett, ezt meghagyta. Indítványozzák a *ph* felcserélését *f*-fel. Már VOLTAIRE mondja az ő «Dictionnaire philosophique»-jában «Écrivez philosophie on philosophie comme il vous plaira» stb.

A revolucionisták a fonetisták, kiknek azonban szintén vannak jeles elődeik. Legismertebb ezek között L. MÉRRET, több oly jegynek feltalálója, mely ma általános használatban van. 1542-ben ezt írta: «Les voix sont les élémens de la prononciation et les lettres les marques ou notes des élémens. . . Puisque les lettres ne sont qu'images de voix, l'écriture devra estre d'autant de lettre, que la prononciation requiert de voix; si elle se treuve autre, elle est faulse, abusive et damnable». Ma ez elfogadhatónak találtatnék azon túlzásokkal szemben, melyek az óta merülnek fel. Ilyen M. MARLE, ki 1830-ban írt levelet egy akadémiához ilyen ortografiával «Mosieu. Il è d'un bon èspri de dézire la reforme de l'ortografe francèze aqtuèle, de vouloir la randre quonforme, ôtan que possible, à la prononsiasion; il è d'un bon grammérien é même d'un bon sitoüin de s'ocupé de sète réformé. . .» A francia Akadémia

annyira felháborodott, hogy reakciót tanusított, a mennyiben a «Dictionnaire» új kiadásában 1835-ben az ajánlott újítások egyikét sem fogadta el. 1865-ben E. RAOUX akadémiai tanár Lausanneban megjelent az «Orthographe rationnelle» című munkájával, melyből elég legyen néhány sort bemutatni: «Tan que l'yiène publique é la morale universèle ne seron pa sérieuzeman t anségnée dan toute lè z équole primère, le flô du mal montera toujours». Ujabban még túlzottabb utódja akadt M. PAUL PASSY hírlap szerkesztőben, kit a fonetistának «par excellence» tartanak s ki a revolucionisták között is a baloldalt képviseli; de még ezen is túl tesz J. TERRETTE «Trété d'ekrittür fonetik» 3. é. Lausanne, Duvoisin, 1889.

BÉRAL szerint a helyesírás kérdése a franciában, közbe eső nyugalommal váltakozva, már vagy három század óta tart. Legujabban is komoly lépés tétetett. A mozgalom élén M. LOUIS HAVET, a Collège de France jeles tanára áll, ki a francia Akadémiához e tárgyban egy ügyesen szerkesztett kérvényt nyújtott be. A nagy közönség, telve a tanulókori reminiscentiákkal, meglepetve látja, hogy a filologok nem a hagyomány fenntartása, hanem annak elhagyása mellett szólnak fel, azt mondván, hogy a nem-etimologiai ortografia a jobb és hogy ők így írják *cors*, *corps* helyett, mi a corpus-ra emlékeztet, *vint*, *vingt* helyett, mi a viginti-hez áll közel, *toreau*, *taureau* (taurus) helyett. Ez volt, mondják ők, a helyesírás a XII. században, tehát azon időben, melyben a francia nyelv a legpontosabb és a legésszerűbb helyesírási szabályokkal bírt.

*

Az **angol** helyesírás kérdése nem kevésbé régi és még mozgalmasabb. Dr. J. SWIFT, a «Gulliver's Travel» híres szerzője 1712-ben adott ki egy röpiratot, melynek tárgya volt egy indítvány az angol nyelv javítására («for correcting improving and ascertaining the English tongue»). Indítványozott ugyan együtt, különösen a nyelv művelése szempontjából, egy akadémiát, hasonlót, mint Franciaországban; de akkor Angliában minden, mi francia, népszerűtlen lévén, ez utóbbi eszme visszhangra nem talált. A helyesírásban azonban javítások időről időre történtek. A régiek írták *publick*, *musick*, *rhetorick*, a nélkül, hogy a származékokra átvitték volna, mert írták *publication*, de aztán nagy

nehezen a törzsszóra is visszavezették az egyszerűsítést: *public* stb. WEBSTER ajánlotta azon egyszerűsítést, hogy a latin eredetű olyan szókban, melyek *or*-ban végződnek: *labor*, *author* sat., de a melyeket a norman-franciák egy *u*-val toldottak meg: *labour*, *authour*, *editour*, *honour*, *valour*, *favour* sat. ezen úgylis néma *u* hagyassék el s legyen *labor*, *favor*, *honor* . . . (az egy *Saviour* kivételével, ez maradjon).

Ezen egyszerűsítést az amerikai irodalom szelvében használja, de a mint valami amerikai író munkája Lipszében a «Tauchnitz Edition» során reprodukálva jelenik meg, az angol korrektor visszajavítja. Legújabbban azonban már emelkednek hangok*) nemcsak ennek, de WEBSTER azon indítványának elfogadására is, hogy a kettős mássalhangzók helyett bizonyos esetekben csak egy írassék: *traveler*, *worshiper* sat., mi az amerikai angol irodalomban szintén meghonosult, míg a konzervatív angol folyvást *traveller*-t, *worshipper*-t ír.

Az angol helyesírás ezen jámbor újítóin kívül azonban szintén vannak *revolucionisták*, ezek a fonetisták, kik nemcsak számra, de intenzív tevékenységre nézve is a francia fonetistákat messze túlhaladják.

Itt is áll, hogy az iskolából kikerültek, kik a nyelv használatába szóban és írásban a huzamosan tanult módon már beletörődtek, a fonetista üzelmeken felháborodnak; de másképp áll a dolog azok részéről, kik a nyelvet (iskolákban, missiókban sat.) tanítják s a tanítás közben tapasztalják a tanulás nehézségét a fonetikai írásmód nagy fogyatékosága következtében; ezek igen kívánatosnak tartják egy oly helyesírási rendszer behozatalát, mely a bajon segítne, a többség azonban azt elérhetetlennek tartja.

Igaz, hogy ezen problema megoldása semmi más európai nyelvben nem nehezebb, mint az angolban, de hogy e nehézségeket szemünk elé vezessük és a módot is, melylyel azokkal szembeszállnak, hogy a kérdést megoldják, lássuk a dolgot a fonetisták megvilágításában.

Az angol nyelv a saxon, dán, francia, latin és a görögnek keverékéből keletkezővén, az egyes szók írásmódja azon nyelvből vétetett, a melyből eredtek. Ezen nyelvek legtöbbje a

*) Ilyen Charles Mackay a «19th Century» 1890. januári számában.

latin betűket használta mindegyik a maga módja szerint. A szokás szentesítette ezen visszaélést, és ma már oda jutott a dolog, hogy a szók írása annyira elüt bármely csekély törekvéstől a beszéd hangjait visszaadni, hogy azt kellene hinni, hogy ez soha szándékban sem volt, de a történet más felvilágosítást ad.

Az angol nyelv bár magas polczára jutott a kimívelődésnek, de mezét tekintve, csaknem a primitív ideograf állapotban leledzik. A szók inkább eszmék szimbolumai, mint hangok, és csak nehéz, hosszú és fáradságos gyakorlat után sajátítjuk el, hogy a kellő hangot a kellő jellel lássuk el.

A fonetika ügye Angliában új és sikeres lendületet kapott 1837-ben egy alig feltűnő körülmény által, midőn PITMAN a gyorsírásnak egy új rendszerével lépett fel, mely az addigiaktól abban tér el, hogy az angol nyelv elemzése alapján van kidolgozva. A szerzőnek kezdetben távol sem volt szándéka a szokásos ortografiát zavarni; munkájának harmadik kiadásában (1840.) azonban megjegyzi: «Természetesen utópia azt gondolni, hogy az angol nyelvet beszélők millióinak közlekedési nyomott módja megváltozzék, de nem reménytelen a törekvés a most használt írás bonyolódott rendszere helyett megfelelőbbet találni». Ezen eszme közlése után alig telt el egy év és a fonetikai gyorsírás rendszerét gyakorlók sorából többen állították fel a kérdést, hogy a fonetikai szótagolás elve, mely az írásban oly előnyös, nem volna-e alkalmazható a nyomásban is. Az áldás, mely a természetes szótagolás rendszerének bevezetéséből következne, valamint a szokásos helyesírás bajai ekkor tűntek fel a valódi világban. Sok próbálgatás után sikerülvén egy fonetikai betűrendszert a nyomásra megállapítani, megfelelő jegyekkel a kézírásra, a fonetikai nyomás megindult 1844-ben a «Phonotypic Journal»-ban.

13 új egyszerű betűjegyet hoztak be, mi által az összes betűk száma 36-ra emelkedett. Azóta a fonetikai nyomás fennáll, azzal számos könyv meg folyóirat jelenik meg, mindannyi az elemi tanítás számára. A fonetika ügyének legkitartóbb és legképesebb vezetője PITMAN, kinek gyorsírási munkájában*) ezen

*) A manual of Phonography or writing by sound. A natural method of writing by signs that represent spoken sounds; adapted to

elv és annak alkalmazása érdekesen van kifejtve. Ezen munka az 1885-ik évi kiadásával 450,000 példányban kelt el és a bevezetésben már azon reménynek ad kifejezést, hogy idővel a mostani ortografia helyet fog engedni egy olyannak, melyben a fonetika elve figyelembe lesz véve.

Sokan attól tartanak, hogy a fonetikai tagolás bevezetése által a szófejtés elhomályosodik; ennek nincs alapja. A legelső angol szaktekintélyek egyike, dr. LATHAM, szintén ezen véleményben van. BUNSEN azt mondja, hogy a fonetikai helyesírás «Összehasonlító filologia egyeztetve általános etnológiával», hogy a fonetikai betűrendszer bevezetése a kor kívánalma és hogy «Az etimologia teóriája a fonologia teóriájától elválaszthatlan». MAX MÜLLER így nyilatkozik: «Meg vagyok győződve azon elvek igazságáról és észszerűségéről, melyeken a fonetikai helyesírás alapszik, és minthogy a velünk született figyelem az igazság és észszerűség iránt, bármennyire nyugvó vagy félő egy-egy időben, végre ellenállhatlannak bizonyult és képessé tette az embert megválni attól, mi előtte kedves és szent volt: akár a gabona-törvény, akár a Stuart-dinastia, akár a pápaság, akár a pogány istenek, nem vonom kétségbe, hogy a mostani kopott és romlott ortografia is hasonlóan jár. A népek megváltoztatták már számjegyeiket, betűiket, időszámításukat, súly- és hosszmértéküket; és ámbár Mr. PITMAN nem fogja látni az ő kitartó és önérdektelen fáradozásainak eredményét, nem kell prófétának lenni, hogy megjövendöljük, miszerint az, mit most annyian fitymálnak, végre győzni fog. . . Egy indok, melyről azt tehetni fel, hogy a nyelvtanulásnál hátrányos, t. i. a szók etimologiai szerkezetének elhomályosítása, véleményem szerint nem nagyon rettentő. A nyelvek kiejtése bizonyos törvények szerint változik, míg a szók írásánál a változás a legönkényesebb módon következik be, úgy hogy ha írásunk követné a kiejtést, nagyobb segítségére volna a nyelv kritikai tanulójának, mint a mostani bizonytalan és nemtudományos írásmód».

Az, hogy a több százados irodalom uralkodó etimologiai helyesírását a fonetikai kiszorítsa, bekövetkezni természetesen

---

the english language as a complete system of Phonetic shorthand. By Isaac Pitman. London. Bath, I. Pitman, Phonetic Institute. 1885.

egyhamar nem fog, de igenis meglátszik visszahatása a szótárakban, hol a szóknak kiejtés módját a lexikografok, ki-ki a maga rendszere szerint, igyekeznek láthatóvá tenni és itt minden újabb szótár bizonyos haladást tanúsít.

Elég legyen itt, mint a többi messze túlhaladót, az angol Filologiai Társaságtól megindított nagyszabású szótárt említeni meg; ebben a fonetikai helyesírás valóban keresztül van vize, a mennyiben minden szó kétféle írással: a szokásos etimologiaival és mellette zárjelekben fonetikaival van kitüntetve, mi a tanulóra nézve felette előnyösnek bizonyul be. A kiejtés jegyei között több van PITMAN fonotípiájából, de vannak egyszerűsítések is, úgy hogy a kritika a kiejtési jegyeket a létezők között a legsikerültebbeknek tartja.

Dr. MURRAY indicates the present pronunciation of living words, and the native pronunciation of many aliens by a system which is to some extent original, to some other extent a compromise between older systems. The selection of symbols is ingenious, and has demanded much time and thought.... Dr. MURRAY's system is far more exact and comprehensive than WEBSTER's! (Athenaeum 1884. London).

Angliában a tudomány ápolása is szorosan az önkormányzat kifolyása és innét van, hogy országos tudomány-akadémia nem lévén, a dolgot a hatalmas filologiai társaság vette kezébe. „A New English Dictionary on historical principles. Founded mainly on the materials collected by the Philological Society. Edited by James A. H. MURRAY, president of the Philological Society, with the assistance of many scholars and men of science. Oxford: at the Clarendon press.“

Az indítvány még 1857-ben tétetett, hogy fogjanak anyaggyűjtéshez egy új szótár számára, mely a szók mennyisége és a historiai módszer alkalmazása tekintetében méltó legyen az angol nyelvhez és tudományosságához. Határozatba ment az idézetek gyűjtése minden korbéli jeles angol íróból. Nem sok idő múlva két millió került össze, melyek rendezésénél hézagok tűnének ki, új felhívás történt, melyre vagy 800 vállalkozó jelentkezett Nagy-Britanniából, az Egyesült Államokból, néhány a brit gyarmatokból és idegen országokból. Ujból egy millió termett elő, úgy hogy az idézetek száma $3\frac{1}{2}$ millióra ment fel. Gyűjtő 1300; a munkáké, melyekből gyűjtöttek több mint 5000. Vagy 30-an ajánlkoztak a rendezésre, mi nélkül a kiadás lehetetlen lett volna.

Ezen munka célja a ma általános használatban levő vagy az utolsó 7 században használatban volt angol szók értelméről, eredetéről, történetéről megfelelő magyarázatot adni; kimutatni, hogy minden egyes szó mikor, miként, mily alakban és micsoda értelemmel vált angol szóvá; az alak és értelem micsoda fejlődésen ment keresztül, mely használata vált avulttá s mely maradt életben; micsoda új használatban részesült, mi módon és mikor. Ezen tényeket idézetekkel fejezvé ki, a szó maga magát mutatja be történetében. A munkaterv megállapítása után jelent meg LITTRÉ nagy francia szótára (*Dictionnaire de la langue française* par E. Littré, de l'Institut. 1863.), mi azon befolyással volt, hogy az alak és a beosztás bizonyos része attól vétetett, de a kiállítás és rendezés részleteiben javítva van.

Eddig csak az I. kötet adatott ki egészen, mely az A és B betűt tartalmazza 1240 nagy 4-rét lappal; a II. kötetből, mely szintén két betűt CD fog tartalmazni, csak két rész van meg. Megjelent azonban a III. kötetből is egy füzet (E—Every) BRADLEY szerkesztése mellett (1891.). Az óriási munka megosztása az eddigi lassúságon, a mennyiben az első kötet megjelenésére 7 év kellett, tán majd képes lesz segíteni.

II.

A magyar nyelv az utolsó tizedekben is jelentékeny változásokon ment keresztül. Én 30 évvel ez előtt felléptem az Akadémiánál a purizmus ellen,*) melynek állandó jogosultságát távol vagyok kétségbe vonni, de a mely akkor a természettudományi nomenklaturában határt nem szabva terjengett. Azon igénytelen emlékeztetés elég volt arra, hogy a túlságig vitt ezen elv korlátokba vonuljon és helyet engedjen azon felfogásnak, hogy a tudomány az emberiségnek közkincese lévén, a nemzetközi elnevezéseket, mint a világirodalom «pass-partout»-it, mi is befogadjuk. Ma az új fogalmak kifejezésére való idegen szókat már könnyűséggel beveszszük a beszédbe és az írásba, mi

*) Magyarítás a természettudományokban s különösen annak gyakorlati jelentősége. Olvasta a M. T. Akadémiában 1861. május 13. Szabó József, m. akad. l. tag.

legkevésbé sem hiba, hanem a fejlődési folyamat előidézte invázió, melylyel a haladottabb nyelvek már kibékültek; a baj az, hogy nálunk azok használmódja felette ingatag, mert sem a helyesírásokra, sem esetleg grammatikai kezelésekre nézve szabályok eléggé megállapítva eddig nincsenek.

A főelv a magyar nyelvben sem más, mint a fonetika. Ezen elvet Akadémiánk a helyesírási szabályaiban is kimondotta, mi tehát annyit tesz, hogy a szót úgy írjuk, a hogy a kimondásnál hangoztatjuk; ezen hangoztatást pedig a magyar betűrendszer jegyeivel állandósítsuk. Minthogy azonban a helyesírásnál sem lehet valami elvet korlátlanul keresztül vinni, az idegen szók használásánál, melyekről az Akadémia helyesírási szabályai a 17. §-ban ezen kifejezéssel «Meghonosodott idegen szók» csak röviden emlékeznek és a mely szók között több van, melyek tán nem mondhatók «meghonosodottaknak», de a meghonosodásra igen is igényt tartva ma a közbeszédben és irodalomban már nagy fokban jutottak érvényre, szükséges a szabályokat némi rendszerességgel állapítani meg; először a betűkre, másodsor a grammatikai kezelésre s végre a kifejezések egyszerűsítésére nézve.

A) A betűk viszonya az idegen szók használásánál.

A magyar írás 40 önálló egyszerű hangot kifejező betűt vesz fel: *a, á, b, cs, cz, d, ds, e, è, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs*. Az idegen szók érdekében még fel kellene venni a következőket: *à, ch, q, x, y*. Ezen betűk valamelyikével fejezzük ki tehát rendszeren az idegen szó hangzását, ha eredetiben az más betűvel is volna írva.

Vegyük előbb a magánhangzókat.

A. Az *a*-nál megjegyezhetni, hogy az idegen szók kiejtésénél bizonyos közép *à* csúszik be: *ángol, Amerika, Akadémia, Alexandria* stb. Közép *à*-val fejezi ki a magyar fonetika a francia *en*-t is: *ànkét* (*enquête*) stb.

A *szántimeter* szóban szintén a francia *en-t* adják vissza, ehhez azonban szó fér. Addig, míg a méterrendszerrel csupán mint franciáról beszéltünk, helyén volt, de az már magyar rendszerré is vált és mi magyarosan származtatjuk a *centum*-ból, a származék nekünk éppen úgy *centiméter*, mint a franciának *centimètre*, az olasznak *centimetro*.

A francia *démenti*-ban is megvan az, mi miatt magyaros *démánti*-t kellene írni; de itt a latin szófejtés könnyen történetvé, mondhatjuk: *dementálva* van.

A francia *oi* is *á*-val adatik vissza: *toilet* (toilette); úgyszintén az angol *ike* a *strike* szóban *sztrajk*.

E. A latin és görög szóknál az *ae*, *oe* mint hasonhangzásúak, ha adaptálva használtak, már az egyszerűsítés elvénel fogva is *e*-vel irandók. Régi példák: *prépost*, *prédikáció*, *prefektus*, *prezidens*, *prepotens*, *predesztinált* stb.

Aetna latinul és németül; ellenben fonetikailag adaptálja az olasz, francia, angol stb. Én a magyarban is *Etnát* írok.

Oekonomia, fonetikailag adaptálva angolul *economy*, franciául *économie*, magyarul *ekonomia*.

Homoeopata lesz *homeopata*; *haematit* *hematit*; *Athenacum* lesz *Ateneum* (Ateneo olaszul).

Aesthetica, franciában *esthétique*, olaszban *estética*, magyarban *esztetika*.

Ekvátor, *eocen*, *miocen*, *pliocen*, *oligocen* (így vannak az utóbbiak az angolban is).

A francia *ai* is *e*-vel magyarosítatik: *doctrinair*, *doktriner* stb.

I. Az idegen szóknál az *y* bír hasonló hangzással, ilyenek adaptációjánál azt *i*-re változtatjuk: *papyrus* *papiros*, *gyps* *gipsz*, *kristály*, *trachit*, *tipus* stb.

O. A francia *au eau* a közhasználatba jött szóknál *o*-val adatik vissza: *büro*, *bürokracia*, *nivo*, *trümo* stb.

Ö. A francia *eu* visszaadására: *triör* (trieur), *likör*, *totalizátor*. Ezen utóbbinál közelebb állana latinus végzővel *totalizátor*, éppen úgy mint *explorátor* (explorateur), *inventor* (inventeur) helyett stb.

U. Leginkább a francia szóknál az *ou* helyettesítésében:

túr (tour), *turista*, *bravur*, *dezavuál*, *kaucsuk* (caoutchouc), *trubadur*, *zsurnaliszta* (journaliste) stb.

Ü. A francia *u* visszaadására: *bürokrata*, *tribün*, *parvenü*, *brosür* stb.

Mássalhangzókból tekintetbe jönnek.

C. Én is azokkal tartok, kik az egyszerű *c* használata mellett vannak mindazon esetekben, a hol a kiejtés olyan mint ezen betűé egymagában. A *c* hang tehát ezen egyszerű betűvel volna irandó akár közvetlenül *c*-vel legyen irva az idegen szó, akár nem, hanem *t*-vel *i* előtt: *affektáció*, *delegáció*, *disszolucio*, *variáció*, *vakáció*, *obstrukcio* stb.

A *cz* kettős betűjegy, mint felesleges, a betűrendszerből kihagyandó, még inkább a *tz*, kivéve ez utóbbit akkor, ha az etimologia követelné.

Ellenben az idegen szók adaptációjánál, a hol a *c* *k*-nak felel meg, *k*-val irandó. Ilyen esetekben a németek is szélében *k*-val írják a latin s görög adaptált szókat. Maradnak ellenben a historia s geografia nevei az eredeti módon.

Egészen jól válik ki ezen két hang ezen szókban: *akcentus*, *akcentuál*, *refakcia* stb.; de a magyar szókban is: *barack*, *cikk*, *cikáz*, *cékla*, *cirkál*, *cukor*, *kanca* stb.

Kivételek ezen szabálytól is fognak lenni, melyekre nézve a szótáríró azon utasítást adja, hogy azon *c* betűs szó, mely a *C* alatt nem található, a *K* alatt keresendő és viszont.

Különben az egységes elv merev kivitele valamint sehol, úgy itt sem járja; a körülmények kivételt is igényelhetnek. Az ásványtanban *Kalcit*-ot írok, de irhatok *Calcit*-ot is. Amazt használhatom népszerűbb körben, emezt magasabb színvonalon, ha t. i. a chemiai formulával összekötve szólok róla, hol a *Ca* chemiai szimbolum áll, melyen változtatni nem lehet, az az egész világra nézve *Ca* csakugy, mint például az arab számjegyek.

Ch. Ezen kettősjegyű hang voltaképen a *h* és a *k* között foglal helyet, mint amaz lágyságának s emez keménységének eredője. Számos idegen, de különösen görög szóban fordul elő: *anarchia*, *archeologia*, *archimandrita*, *chemia*, *hierarchia*, *mechanika*, *monarchia*, *patriarcha*, *technika*, *technologia*, *tra-*

choma stb. Ezek helyesírási kérdésénél valóban szóba jöhet, hogy nem lehetne-e e kettős jegyet *h* vagy *k*-val helyettesíteni. Az arab eredésű *chemiát* a norvég *kemiának* írja; az angol *chemistry*-t ír ugyan, de *k*-nak ejti ki; az olasz is *k*-nak hangoztatja a *chemia*-t; a spanyol *quimica*-t ír és így szintén *k* hanggal használja. Alig van ok arra, hogy a magyarban is ne írjuk *kemia*; de ellene sincs ok, itt tehát *chemia* is használható.

Patriarka már régebben íratik.

Trachit szót az olasz *k*-nak ejti ki, az angol is; a spanyol hogy *k*-nak mondja ki, írja *traquitos*, tehát lehetne a magyarban írni *trakit*, de megjárna a *trahit* is, minthogy a *h*-t elég erősen aspiráljuk. Ilyen a *trachoma*, itt is beválik mind a két írásmód: *trahoma* vagy *trakoma*.

Más szókban azonban a *ch* igen erősen hangzanék, ha *k*-val íratnék: *teknika*, *mekanika*, mert az itt kétszer fordul elő, itt inkább írhatni: *mehánika*, *tehnika*; ide vehetni a *monarhia*, *hierarhia* szókat is, a mennyiben ezek egyik alakjában (monarhikus, hierarhikus) a *k* szintén megvan.

Egészben véve azonban nincs valami nyomós ok a *ch* elhagyására, én annak fentartása mellett vagyok még azon oknál fogva is, hogy az régi családi neveknél is megvan (*cs* hangzással): *Széchy*, *Széchen*, *Széchenyi* stb.; de német neveinknél is reá szorulunk: *Lechner*, *Pucher*, *Schachner*, *Münnich* stb.

F. Több nyelvnél van már elfogadva, hogy a közhasználatu görög szóknál *ph* *f*-fel irassék. Az olasz és spanyol voltak az elsőek ezen egyszerűsítés keresztülvitelében; a németben szintén halad, a francia és angol ujtási indítványokban állandóan szerepel; követendő volna a magyarban is. Vannak erre régi példák: *fantázia*, *farizeus*, *frázis*, *próféta*, *Fülöp*, *fülemüle*, stb. nincs ok, hogy miért nem használhatnók egyéb szókban is: *fázis*, *fizika*, *fiziologia*, *filozofia*, *fotografia*, *telefon*, *fonetika*, *fonolit*, *foszforit*, *porfir*, *paragráf*, *fenomen*, *aposztrofál*, *katasztrofa*, *amorf*, *heteromorf*, *morfologia*, *pamflet* stb.

A nem közhasználatú adoptált szóknál a *ph* megmarad, úgyszintén a historia s geografia neveinél: *Sophokles*, *Parthenon* stb.

J. Helyettesíti az idegen szókban az *y*-t: *jácint* (hyacint), *rojalista* (royaliste), *lojális* (loyal), *jukka* (yucca) stb.

K. Az idegen szóknál pótolja a *c*, *ch* és *q* betűjegyeket.

Legtöbbször vétetik a *c* helyett, midőn ennek hangzása az idegen nyelvben is *k*. Régi példák: *kamara*, *kanonok*, *kántor*, *kántus*, *kápolna*, *Károly*, *káv*, *kollega*, *kollegium*, *kolostor*, *Konstantinápoly*, *korona*, *kripta*, *kuria* stb.; az újabbakból ide vehető: *kancellár*, *konkordátum*, *kordon*, *kokárda*, *koncert*, *korrekt*, *konkret*, *komikus*, *kaliber*, *klasszikai*, *konferencia*, *konzervatív*, *korruptio*, *kordál*, *kontinens*, *aktio*, *akkumulátor*, *kurzus*, *konkurzus*, *koncesszio* stb.

A *ch* helyett vétetik a következő szókban: *Krisztus*, *Krisztina*, *karmester* (Chormeister) stb.; újban: *kolera*, *karakter* stb.

A *q*-t helyettesíti leginkább a francia szókban: *pánik* (panique), *kokett* (coquette), *likőr* (liqueur), *étiket* (étiquette), *ánket* (enquète) stb.

Q. A *q* betű hangzása a magyar alfabetben oly annyira megszokott, hogy azt betűrendszerünkben az idegen szók kedvéért tanácsos volna meghagyni. A historia és geografia neveit úgy is változatlanul vesszük át: *Quintilián*, *Quarnero*, *Quebec* stb.

A magyarban *kv* hanggal adjuk vissza, és ezt tehetjük a köz-irodalomban: *kvártély* (kovártély), *kvota*, *kvalifikáció* stb.; más szóknál azonban nem esik terhünkre, ha *q*-val olvassuk is Jókainál: *quadrál*; a tudományban határozottan megtartandónak vélem. Olvastam egy növényteni munkában *ubikvista*, itt maradjon csak *ubiquista*, mert ez szakköri nyelv, még pedig olyané, melynek nomenklaturája és terminológiája esetenként tiszta latin.

Quarc ásványt is írják *kvarc*-nak. Németül *Quartz*, franciául *quartz*, angolul *quartz*, olaszul *quarzo*, spanyolul *quartz* stb.; hagyjuk meg a nemzetközi kötetekben, a magyarban úgy is rendelkezésünkre áll a *kova*, *kovakő*, ha népszerű irodalomban akarjuk használni, de mint ásványfaj maradjon *quarc*, mint közet *quarcit*.

A francia szókban a *q*, illetőleg úgy mint a latinban a *qu* csak *k*-val adatik vissza. Példák a *k*-nál fordulnak elő.

S. Az idegen szók *s* betűje az adaptációnál felette ingatag, az nem kevesebb mint 4 hangzással magyarosítottatik: rendszeren ugyan mint *s*, de azon kívül mint *sz*, *z*, *zs*. Néha ugyanazon

szóban előforduló két *s* kétféleképen, három *s* háromféleképen adatik vissza. Az is szokás, hogy ugyanazon szó különböző alakjában az *s* hangzását megváltoztatjuk.

s	sz	z	zs
Aktualitás	abszolút	agonizál	Ázsia
Aviticitás	abszorbeál	analizál	Perzsia
Celibátus	arisztokrata	arzen	eklézsia
Historia	asszisztencia	arzenál	izsop
Individualitás	dinaszta	civilizáció	zsinat
Juratus	disszolúció	dezavual	zsinagóga
Jus	himnusz	gimnázium	rózsa
Markans	konzolidáció	illuzió	József
Protestans	kultusz	invázió	sat.
Reagens	miszterium	izolál	
Restaurál	szenior	konzul	
Ritus	szerenád	mizéria	
Stádium	szervusz	organizál	
Státus	szolid	polároz	
Studium	szolúció	vizit	
Túrnus	szonáta	sat.	
Virtus	szultán		
sat.	sat.		

Két *s* kétféle:

Cenzus	Fanatizmus	Realizmus	Racionalizmus
Diagnózis	Humanizmus	Optimizmus	Statiszta
Diffuzus	Idealizmus	Paralízis	Statisztika
Diskurzus	Illusztris	Paroxizmus	Szenátus
Diskusszió	Konfuzus	Pauperizmus	Szenzáció
Dualizmus	Militarizmus	Prognózis	Szolvens
Egoizmus	Nibilizmus	Purizmus	sat.

Három *s* háromféle: *szarkazmus*, *pesszimizmus* stb.

S változó hangzása ugyanazon szó különböző alakjában: *diskrecio-diskret*; *juristicium-jurisprudencia*; *szignál-rezignál*; *ministrál-adminisztrál*. Ide vehetni a *miniszter*, *miniszterium* szokat, melyek ugyanazon alapszóra vezethetők vissza mint a *ministrans*. Valóban nem követnénk el erőszakot, ha egyszerűbben így íránk: *minister*, *ministerium*. A kiejtésnél gyengébben is lehetne hangoztatni visszaemlékeztetésül arra, hogy ez közvetlenül a nyugati népek nyelvéből jött át.

Némely szóban a két *s* közül az elsőt hangoztatjuk *s*-nek, a másodikat *sz*-nek, másnál fordítva: *spiritus*, *simplicius*. Az *s*

szeszélye végre odáig megy, hogy különbözik a szerint is, hogy kálvinista vagy pópista: *absque, usque* s-sel a kálvinista iskolából — *sz*-szel a katolikus iskolából kerül ki.

T. Az egyszerű *t* betűre megjegyzés nem volna, hanem a görög eredetű szókban a *th* kettős jegy az, melyen azt az egyszerűsítést teszi több nyelv, és teheti a magyar is, hogy csak *t*-vel írja: *antipatia, apoteozis, aritmetika, ateneum, atleta, etika, esztetika, hipersten, hipotezis, katolikus, letargia, mítosz, ortodox, Ruten, tema, teologia, teoria, Teréz, tezis* stb.

Itt voltaképen a *h* elhagyásáról van szó, és így az elhagyandó ha fonetikailag fölöslegesen más betűhöz is volna kapcsolva. Például *rhomb rhiolit rheosztát* irandó: *romb riolit reosztát* sat.

X. Ezen betűre sincs szükség a magyar szóknál, de már azon kapocsnál fogva, mely a latint és görögöt és így az ezekből a magyarba beoltódott sok szót nyelvünkhöz fűzi, helyet lehetne adni a betűrendszerünkben azon megjegyzéssel, hogy az csak az idegen eredésű szóknál fordul elő. Mint jegye ugyanazon betűrendszernek, melyet a magyar nyelv írására is használunk, merész újításnak vagy az alfabet megterhelésének nem volna mondható. Hangja *ksz* vagy *kz* lévén, a köz-irodalom ezen jegyekkel szokta pótolni.

Én az *x* meghagyása mellett vagyok, mert egyszerűbb. A feladat fordított volna, a kettős *ks* vagy épen a háromas *ksz* helyett kellene egyes betűjegyet keresni. A takarékosági szempont mellett még az is szól, hogy használata a szó idegen voltát is kimutatja. Senki sem fogja írni *oxerü okszerü* helyett, mert ezen hang itt az *ok* és *szerü* találkozásából ered, és így nem inherens, mint az idegen szókban, melyek azt már hazulról hozzák magukkal.

Lássuk a kétféle írásmódot szembeállítva:

Axioma	akszioma
Excellencia	ekszellencia
Exekucio	ekszekucio
Exigencia	ekszigencia
Exisztencia	ekszisztencia
Exkirály	ekszkirály

Exkommunikál	ekszkommunikál
Exorbitans	ekszorbitans
Exotikus	ekszotikus
Expediens	ekszpediens
Expedicio	ekszpedicio
Export	ekszport
Expresz	ekszpresz
Extazis	eksztazis
Extravagans	eksztravagans
Felix	Feliks
Filloxera	fillokszera
Fix	fiksz
Kodex	kodeksz
Lexikon	lekszikon
Luxus	lukszus
Maximum	makszimum
Ortodox	ortodoksz
Oxid	okszid
Oxigen	okszigen
Paradox	paradoksz
Praxis	prakszis
Xaver	Kszaver sat.

Ezt a 28 szót, ha *ksz*-vel iratik, már 56 olyan betű tér-heli, mely a megértéshez nem járul.

Z. Használtatik olyan latin szóknál, melyeknél a mi magyaros kiejtésünk *z*-t hangoztat; *filozof*, *fizikus*, *mizéria* stb. Példa nagyobb számmal az *s* betűnél van felsorolva.

A német *z* a magyarban rendszeren *c*-vel adatik vissza: *Zucker cukor*, *Zirkel cirkalom* stb.

Zs. A francia szókban helyettesíti a *g*-t az *e* vagy *i* előtt: *génie zséni*, *zseniális*, *gèner zseniroz*, *prestige petige-zsét* (el-vesztette) stb. A *gens d'armes*-ből így készítette a nép a jó hangzásu *zsandárt* stb.

Épen így használtatik a francia *j* visszaadására is: *journalistique zszurnalisztika* stb.

Van példa arra is, hogy a latin szókban az *s* adatik vissza *zs*-vel, miként erről az *s*-nél volt szó.

B) Az idegen szók grammatikai kezelése.

Az idegen szók grammatikai kezelésére nézve az Akadémia helyesírása eddig szabályt nem állít fel; itt tájékozatlanság előidézte rendetlenség uralkodik, de másrészt felmerülnek példák, melyek oda mutatnak, hogy a nyelvérzék ösztönszerűleg reájön azon útra, melyen a haladottabb nyelvek már célhoz értek, és a melyeknél az világlik ki, hogy az idegen s itt legtöbbször a modern kulturában nélkülözhetetlen latin és görög szók úgy adaptáltak, hogy az eredeti végzőtől megfosztott tőszó vétetik be, elláttatván olyan végzővel, a minőt az illető nyelv megkíván. Lássuk külön a főneveket, a mellékneveket és az igéket.

a) *Főnevek.*

A régi példák között van több bátorító, melyeknél az adaptáció helyes úton következett be: *mód* (modus), *trón* (thronus), *pont* (punctum), *konvent* stb.; újabb, de általános a *stíl* (stílszerű), *elem* (elementum). Ide vehetők: *aráb*, *dékán*, *indián*, *kapisztrán*, *mahomedán*, *meridián*, *Níl*, *pelikán*, *proletár*, *rabbi*, *sátán*, *talián*, *tribun*, *veterán*, *vulkán* stb. Ezek mind a latin végzőtől megfosztva váltak a magyar szókincs kifejezéseivé.

Ha tehát a latin főnév *us*, *um* végzője elmaradhat, az takarékosági szempontból is elhagyandó. Mondhatjuk tehát értelemzavarás nélkül: *archeolog*, *dialog*, *epilog*, *geolog*, *katalog*, *monolog*, *prolog*, *viadukt* stb.

Kivétel azonban többször adja elő magát s különösen akkor, ha a szó adoptálva már régen használtatik: *katolikus*, *luteránus* stb. Lehetett volna mondani *luterista* mint *kálvinista*, ezt pedig *kalviniánus*, de a hagyományos szokás ilyen esetekben egyelőre törvény.

A *kus*, *mus* hang az éktelenebbekhez tartozván, azt már a jó hangzás szempontjából sem kellene szaporítani, úgy is elég adoptált latin szónk van, melyből az kiirthatatlan: *jus*, *virtus*, *turnus* stb. Az olyan latin szókban, melyek a nép száján nemzedékről nemzedékre forogtak, ezen *u* gyakran a kellemesebb hangzású és könnyebb hangoztatású *o*-vá változott át: *plébános*, *notáros*, *patikáros*, *papiros*, *almáriom*, *evangeliom*, *kalendáriom*, *flastrom*, *teátrum*, *templom*, *testamentom* stb. A *jura*-

tus soha se volt *jurátos*, mert ez folyvást a latinisták száján és tollán élőködött. Hasonlók: a *zerus*, *novicius*, *diakonus*, *prelatus*, valamint a papi székről hangoztatott *katolikus*, *luteránus*, *unitárius* stb.

A francia szók közül ezen kettő: *les Alpes*, *les Andes* a többes ragjával átvéve is iratnak: *Alpesek*, *Andesek*. Ez vétség ezen szabály ellen, mert az eredeti nyelvből a tőszót kell venni, úgy a mint az az egyesben van, ez pedig a franciában is, a németben is *Alp*, *And*, tehát a magyarban is használandók: *Alp*, *And*, *Alpok*, *Andok*, miként azt többen csakugyan ekként írják is.

b) *Melléknevek.*

A magyar nyelv azon szabálya, hogy a főnév mellé a melléknév képzőinek valamelyike ragasztassék, az idegen szók-nál is érvényesül: *próba próbás*, *tábla táblás táblai*, *forma formás formái*, *chemia chemiai*, *fizika fizikai*, *optika optikai*, *elektrom elektromos*, *trachit trachitos*, *porfir porfíros*, *gránit gránitos*, *biotit biotitos*, *olivin olivines*, *olimp olimpi* stb.; de bármily egyszerű ez, még is gyakran nem követtetik: *vulkán vulkáni*, miért *vulkánikus*; *mágnes mágnesi*, esetleg *mágneses*, miért *mágnetikus*; *elem elemi*, miért *elementáris*; *prizma prizmás*, miért *prizmatikus*; *piramos piramisos*, miért *piramidális*; *bázis bázisos*, miért *bazikus*; *alkali alkalis*, miért *alkalikus* stb.

Nagy számmal vannak adoptált melléknevek (néha főnevek is), melyek az eredeti képzővel használtatnak: *brillans*, *determinans* (*subdeterminans*), *divergens* (*konvergens*), *eklatans*, *elegans*, *excentrikus* (*koncentrikus*), *flagrans*, *frappans*, *humánus*, *impozans*, *konzekvens*, *markans*, *permanens*, *pikans*, *szimuláns*, *szuperintendens*, *tolerans*. *Intelligens* *dilettans*, *extravagans* *emigrans*, *indolens* *intendans*, *intolerans* *protestans*, *arrogans* *regens*, *excellens* *agens* stb.

Ezek némelyike a rövidítést nem tűri, más tűrné, de így szoktuk meg. Ez utóbbiakra nézve a rövidség elve megérdemelné a visszaszokást.

Van ellenben olyan csoportja is az idegen mellékneveknek, melyeket más nyelvek a latin képző elhagyásával adaptál-

nak és részben a magyarban is vagy már úgy használatnak, vagy erőszak nélkül úgy volnának használhatók: *agrár, analog, antiklinál (szinklinál), autonom, civil, deduktív (induktív), detektív, diagonál, differenciál, eruptív, extenzív, federatív, fenomenál (fenomenes inkább), feudál, horizontál, imperatív, integrál, intenzív, internacionál, konform, legál (illegál), lineár, momentán, monumentál, neutrál, normál, potenciál, produktív, puritán, reál, speciál, spektrál, vertikál* stb.

Itt megemlítem a lábra kapott nem korrekt *füstnélküli lőport*. A természettudományi terminológiában akárhányszor fordul elő a *szintelen, szagtalan, íztelen*; éppen így lehet *füsttelen*. Ha pedig az ellentétet akarjuk kifejezni szemben a *füstölő* porral, akkor az *nemfüstölő lőpor*.

c) *Igék.*

Az igéknél gyakran tapasztaljuk az idegen szók ki nem forrott használmódját; a hiba itt is az, hogy nem mindig a tőszót vesszük át. A régiebb keltfiek helyesen kezeltetnek:

adminisztrál	imponál	prédikál
akceptál	indukál	próbál
citál	informál	produkál
dedukál	internál	proklamál
demonstrál	intonál	provokál
diktál	invitál	purgál
dirigál	kapacitál	redukál
diskurál	kommentál	referál
divergál	konkludál	reformál
dominál	konvertál	reparál
duellál	kritizál	reprodukál
fumigál	kulminál	restaurál
gravitál	operál	traktál
ignorál	perorál	turbál sat.

ezen szókat azon nemzedék vette át, mely még tudott latinul és ösztönszerűleg követte az általános szabályt, melyet ilyen esetekben minden nyelvben követnek a nélkül, hogy azt nemzetközileg állapították volna meg; újabban azonban a sűrű érintkezés a németességgel és a lázas inger a hallottat vagy olvasottat melegeben közölni, nem enged időt a reflexióra és a kéztől szájba elv szerinti munka az adaptacionál a német infinitív egy részét benfelelti. Így támad:

abonníroz	abonnál	helyett
akklimatizálva	akklimatálva	>
aszfaltírozott	aszfaltozott	>
blamíroz	blamál	>
extemporizál	extemporál	>
fotografíroz	fotografoz	>
insceníroz	inscenál	>
konstatíroz	konstatál	>
litografíroz	litografoz	>
nikkelírozott	nikkelezett	>
parcellírozva	parcellálva	>
parkírozva	parkozva	>
patentírozott	patentált	>
	(v. pátensezett)	>
raffiníroz	raffinál	>
refusíroz	retusol	>
rigolíroz	rigoloz	>
telegrafíroz	telegrafoz	>

stb.

Egy szónál figyelemmel kísértem a helyes útba térést csak rövid ideig tartotta magát a nagyon is alkalmatlan *konstatíroz*, ma már szélteben *konstatál*-t használnak, de a többinél a javulás lassúbb.

C) A rövidítések.

Az angol nyelv a kifejezések rövidítése tekintetében minden más nyelven messze tútesz, ezen tulajdonságnak köszöni közvetlenül az egytagú szók nagy számát, de azon másik külön tulajdonságával együtt, mely szerint a purizmussal vajmi keveset törődve, az idegen szókat a legkönnyebben beolvasztja, hozzájárul ahhoz, hogy I. GRIMM a német nyelv nagy tudósa ekként nyilatkozthassék: «Az angol nyelv oly kifejezési erővel bír, a minőt eddig tán még semmi emberi nyelv el nem ért; annak alapja, valamint fejlődése az ó-kor két legnemesebb nyelvének a germán és rómainak bámulatos szövetkezéséből keletkezett . . . Valóban az angol nyelvnek elégséges oka van magát általános nyelvnek tekinteni, mert kiszemeltnek látszik, úgy mint a nép maga, a jövőben uralkodni fokozatosan mind jobban a Föld bármely zugában. Gazdagságban, józan szójárásban, hajlékonyságban azzal semmi modern nyelv nem hasonlítható össze.»

Néhány népszerű példát szabadjon felhozni. A börzén Európaszerte jegyezik a «*Consols*»-okat. Ez a «*Consolidated funds*» első két tagja. Az *omnibus* szót Rómában még kiegészítve találtam «*datur omnibus*»; Londonban elég a «*bus*». A «*Zoological Garden*» kimondására nem volt mindig idő, a bérkocsis csak «*Zoo*»-t (zút) kezdett mondani; megértették; mosolyogtak; elfogadták. Már a könyvkereskedők kirakatában nyomva is olvastam sat.

A rövidítés általában veendő: az írásban és kimondásban. Hogy mi e tekintetben hogy állunk, példából könnyebben vehetjük ki. A latin *actus* az angolban *act*, a franciában *acte*, a németben *Akt*, az olaszban *atto*, a magyarban *aktus*. Az olasz még a *kt* keménységét is lágyította, mi ezen kívül ma még az *us* éktelenségét is megtartjuk. *Adjunctus*, a németben *Adjunkt*, az olaszban *ajuto*, a magyarban *adjunktus*. De éppen ezen mereven átvett szóknál azok magyaros kezelése a dolgot még inkább rontja, mert míg a latinban az *us* a nominatívval kimúl, mi azt végtelenül meghurcoljuk a szó minden alakjában: *adjunktusok*, *adjunktusoknak*, *adjunktusokkal*, *adjunktusokért*, *adjunktuskodik* stb. s ez is indok arra, hogy az idegen szóknál, a hol csak tehetjük, csupán a szótöt vegyük át.

A rövidítés az írásban a *kettős betűk* egyszerűsítésével is eszközölhető. E tekintetben nyelvünk is mutat haladást. A francia még ma sem képes az *ö* és *u* hangot egy jeggyel írni, valamint ez az *ö*-re nézve a régi magyarban sem volt, miután arra a latin abc-ben betű nincs; ma már mi minden magánhangzót egy betűvel írunk, sőt mellékjegyekkel még a rövid vagy hosszú hangzást is kifejezzük. A magánhangzók ügye tehát tisztázottnak tekinthető, de nem a mássalhangzóké; ezeknél sok kettős betű maradt: *cz*, *cs*, *ds*, *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, *sz*, *zs*, melyek az írást terhelik, s itt az egyszerűsítés annál inkább szükséges, mert nyelvünknek egyik gyengéjét úgyszólván a mássalhangzók gyakori torlódása képezi.

Ha bármely nyelv után is olasz könyvet olvasunk, e nyelv báját érezzük s az közvetlenül abban nyilatkozik, hogy a nyelv pallérozói a széphanzást szem előtt tartván, az etimológiát feláldozva, a mássalhangzók torlódását lehetőleg megszüntették. Mi ezen utóbbi bajon némileg szintén segíthetnénk, a mennyiben a nép nyelve az ország egyes tájain erre tényleg támaszt

nyujt (*bótos, fótos, kizödül*; a *piarc* ma már *piac*-cá lohadt, a nélkül, hogy az *r*-t valaki reklamálná sat.); de itt most különösen a kettős betűkre szoritkozom.

«Nyelvészeink sokféle javaslattal törekedtek ezeket egyszerűsíteni. Ezek közül csak a *cz*-re nézve erősödik meg az egyszerűsítő törekvés.» (SIMONYI). Ma már napi lapokat, könyveket, akadémia segélyezte kiadványokat olvasunk *c*-vel, és nemcsak hogy semmi zavart nem okoz, de ha azután egy *cz*-és munkát veszünk kezünkbe, élénken érezzük, hogy itt a *z* egy fölösleges terhe az írásnak, melyet csak a megszokás tétlenségi hatása tart fenn. A többi kettős betű között is van olyan, melyet más nyelv már egyszerűsített; lassankint ezekre is reá kerülhet a sor. Az, hogy mind ki legyen küszöbölve, bekövetkezni alig fog, eddig legalább egy nyelv sincs, melyben néhány kettős betű ne volna.

Az idegen szók kettős betűinek egyes betűvel való visszaadása szintén törekvés az egyszerűsítésre: ilyen az *e*, az *ae*, *ai*, *oe* képviselőjében, *o* az *au*, *eau*, — *ö* az *eu*, — *u* az *ou* helyett; ilyen az *f* a *ph*, — *k* a francia *qu*, — *t* a *th* helyettesítésében, melyekről az illető helyen volt szó. Egyszerűsítés van az idegen szók nyelvtani kezelésénél is, úgy a fő- mint a mellékneveknél, valamint az igéknél, ha ott, a hol lehet, csak a szótőt vesszük át nyelvényagul.

Némely szónál már meg van honosodva, hogy a tőszóból származtatjuk a többi alakot; ilyen a *reform*: *reformál*, *reformált* (annyi, mint a latin református), *reformálás* (reformatio); de erre néha még magyar szóknál sem vagyunk figyelemmel. Így a *táv*, belőle ered a *távoz*, *távol*, *távolság*; de a distancia kifejezésére *távola* használtatik, holott ezt a *táv* teljesen kifejezi. *Táv-arány*, *táv-gyaloglás* sat.

Kristály, *kristályít*, *kristályodik*, úgy mint *szám*, *számít*, *világ*, *világít*. Lehet mondani *világosít* is, de a szokás a rövidebbet karolta fel. A *kristályos* szóból ered a *kristályostt*, *kristályosodik*; de itt különbséget lehet tenni; a *kristályítás* eredménye a *kristály*, a *kristályosításé* az *aggregát* vagyis a *kristályhalmaz*: a süvegcukor *kristályosodott*, a kandisz-cukor *kristályodott*.

A magyar nyelvben azon rövidítésen kívül, melyet a főnév

előtt álló *szám* vagy *sok, több* sat. azáltal idéz elő, hogy a főnév az egyesben maradjon, sok esetben tapasztaltam, hogy megmaradhat az egyes akkor is, ha például a németben a többes használatik. Az egyes használata legalább két taggal rövidíti a mondatot.

Vannak végre módok a mondatot még így is rövidíteni: *athletikai verseny* helyett *atleta-verseny*, *klimatikai viszonyok* helyett *klimaviszonyok* sat.

III.

A helyesíráshoz egyesek szólnak ugyan hozzá, mint indítványozók és van reá eset, hogy nem eredmény nélkül; de a komolyabb döntés magasabb forumot illet meg. Németországban és Ausztriában ministeriumok döntöttek, Angliában filologiai társaság vette kezébe, másutt akadémiák, de ezek is különböző hatással.

Minden akadémia között e részben a francia magaslik ki, ennek a nemzet feltétlenül megadta magát; a nélkül, hogy az akadémia erre valaha igényt tartott volna, a dolog magától fejlődött oda. Már 1696-ban vette fel a lexikograf szerepét, összeállítván az addigi szótárak és saját tanulmányai alapján a nyelv szókincsét. Dictionnaire-jét időről időre új átdolgozással adta ki, elhagyván a használatból kiment és bevévén a használat szentesítette új szókat. Ezek között a mesterségek, ipar, technika és a tudomány kifejezései is minden kiadással fokozódott számban járultak a szaporodáshoz. Az akadémiánál nagy apparátussal, jeles emberektől kidolgozott ilyen szótár nemzedékek során át azt idézte elő, hogy a francia nép nyelv dolgában az akadémiát souverain hatalomnak tekinti. Minden nyelvújító az akadémiához fordul azon kéréssel, hogy tekintélyének súlyával döntse el, hogy ez és ez a változás jó-e vagy sem?

A francia akadémia azonban az ilyen kívánságokat nem elégíti ki egészen, szabály helyett toleranciát hirdet; szótárában soha sem nyilatkozik döntőleg «On écrit *je payerai*, ou *je paierai*, ou *je païrai*. *Remerciement* ou *remerciment*. *Terrein* ou *terrain*. *Zéphyre* ou *zéphir* sat. A nyelv sebesebb lépésekben

halad, mint annak írott képviselte. Itt oly téren vagyunk, melyen a hagyomány uralkodik és az emberi mű folytonossága tükröződik vissza. OLIVES szerint a francia akadémia soha se tett mást, mint hogy követte a közönséget, a mely gyorsabban és tovább ment, mint ő maga; követi a használatot, de soha nem előzi meg.

A francia akadémia vállalkozása nagyszabású lévén, a megnyíven az a helyesírás szabályait mindjárt egy nagy szótárral közli a nemzettel, ilyen munkának létrehozása csak nagyobb időközökkel történhetik. Máskép áll a dolog egy oly munkával szemben, minőre akadémiánk vállalkozott, midőn «A magyar helyesírás elveit és szabályait» rövid füzetkében adta a közönségnek. Hogy ez azt méltányolja, bátran következtethetjük abból, hogy 12 év óta már a hatodik kiadás van elkölfélben. Ezen kiadások mindegyikén áll: «Változatlan kiadás».

Minthogy irodalmunk az utolsó tizedben is jelentékenyen lendült és az Akadémia helyesírási szabályainak néhány pontja kétségessé vált, némely dolgokra nézve pedig új szabályok bevéése mutatkozik szükségesnek, a következő kiadásban minderre annál inkább figyelemmel kellene lenni, mert már nemcsak az író közönségnél vannak eltérések a helyesírásban, de az akadémia körében is. A nyelvtudományi osztály két jeles tagja emelt szót ez évben: SIMONYI a fonetika, WOLF inkább az etimologia védelmében, és így SIMONYI a világirodalom tanusága szerint a győzelmes, WOLF a legyőzött állásponton.

Én a fonetika és az egyszerűsítés elvének hódolva nyilatkozom, azon megjegyzéssel, hogy így egyenként mindnyájan többet mondhatunk; de ha mint akadémia nyilatkozunk, ennek csak óvatos tartózkodással kell megtörténni. A nyelv a maga egész voltában tartandó szem előtt, és az ekkor nem egyéb, mint a magyar nép megérthetési eszköze, nem pedig valami rendszeres mű, a minőt egy tudós tudna kigondolni. Innét van, hogy a nyelvben nincs valami kizáró vagy egységes elv, miből aztán az is következik, hogy a helyesírás kénytelen különféle körülményekkel (rövidség, egyszerűség, világosság, jóhangzás megszokás) számolni és oda törekedni, hogy ezek között egyensúly legyen.

Minthogy tehát itt nem csupán akadémiai, de a nép min-

den osztályának érdekeit érintő dologról van szó, nem egyszer esik meg, hogy a filolog ezen tekintetek egyikének-másikának saját meggyőződését kénytelen áldozatul hozni. Tagadhatlan, hogy a magyar közönségre nézve is döntő befolyást gyakorolhat az akadémia, de csak azon feltétellel, ha mérsékelten nyilatkozik, ha nem kíván rohamos újítást, hanem egyszer-egyszer csak arra szorítkozik, a mire az irodalom leginkább óhajt tájékozást. Ilyen módon az akadémia, mint a nyelv állandó őre és ápolója, újabb és újabb kiadásai folytán sok javítást juttathat be az irodalomba és általa a közbeszédbe, a nemzetben pedig annak areopági szerepe meggyökeresedik.

Indítványozom végül, hogy «A magyar helyesírás elvei és szabályai»-nak hetedik kiadása ú j a b b a n á t n é z e t t k i a d á s legyen.

